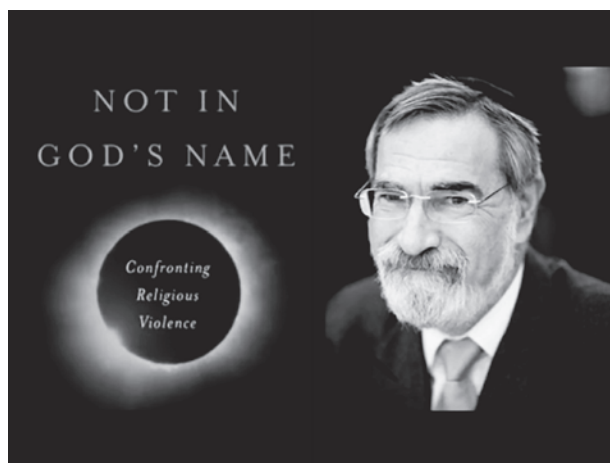

Ziegler Dezső Tamás

Az ortodox főrabbi a vallási terrorizmusról

A közelmúltban jelent meg Jonathan Sacks volt brit ortodox főrabbi *Nem Isten nevében* (*Not in God's Name*, Hodder & Stoughton, 2015) című könyve a vallásból eredő erőszakról, illetve társadalmaink lehetséges válaszáiról. Sacks több szempontból is érdekes lehet számunkra. Egyrészt Európa legnagyobb zsidó közösségének a nemzetközi életben is jelentős tekintélyt élvező egykori vezetőjeként érdekes lehet, hogy mit gondol a vallási terrorizmusról. Másrészt munkáiban rendkívül inspirálóan ötvözi a tudomány (különösen a társadalomtudományok, illetve a pszichológia) eredményeit a vallás szabályaival úgy, hogy írásaiból általában mély humanizmus sugárzik: nem véletlenül tanít olyan egyetemeken, mint a New York University vagy a King's College London. Tekintve arra a szellemi túsára, ami az európai társadalmakat jellemzi a kérdés körül, érdemesnek tűnik összefoglalni a kötet megállapításait.

Sacks a kötetben a monoteista (keresztény, iszlám, zsidó) vallások kapcsolatára fókuszál. Kiindulása szerint a történelem bizonyos szakaszaiban ezen vallások mindegyikéhez kötődött ártatlan emberek életének kioltása. Számos példát hoz fel a vallási terrorra, a keresztényekhez (a kereszties háborúk és az inkvizíció, a muszlimok srebrenicai lemészárlása), a radikális iszlamistákhoz (9/11, az ISIS tevékenysége, ötven kopt keresztény templom felégetése 2013-ban Egyiptomban, Theo van Gogh megölése) és a zsidókhoz (Baruch Goldstein 29 imádkozó muszlim életét oltotta ki, illetve Mohamed Abu Khadeir 17 éves fiú megölését válaszul a nyugati parton korábban megölt három fiú halálára) kötődően. Ráadásul az iszlamista terror legnagyobb arányban magukat az muzulmánokat sújtja. A terrorista cselekmények száma nem csökkent az al-Kaida gyengülésével, sőt, inkább nőtt. Sacks szerint a hasonló terror oka az altruista gonoszság (*altruistic evil*): ha valaki feláldozhatja magát másokért jó cél érdekében, akkor létezik gonosz altruizmus is, ami esetén valaki gonoszságot követ el egy (szerinte) felsőbb cél érdekében. Állítása szerint, ha a

17–20. századok a szekularizáció és a felvilágosodás évszázadai voltak, akkor a 21. század kezdetén egyfajta deszekularizációval fogunk találkozni: a vallás visszatér, és felerősödik annak fundamentalista formája is az összes monoteista vallásban, jelenleg ennek lehetünk tanúi. Ez a folyamat komoly veszélyeket hordoz magában. A szekularizációból kiábrándult, identitást és életüknek értelmet kereső tömegeknek a nyugati társadalmak egyre nehezebben tudnak iránymutatást adni: az egyéni szabadság biztosítása önmagában e problémát nem oldja meg.

Terror és vallás kapcsolatáról azt írja, nem igaz, hogy a világban a vallásból eredeztethető lenne a terrorizmus: a vallási okból elkövetett cselekmények a terrorcselekmények csupán kisebb részét alkotják (két statisztikát közöl, egyik 10, másik 40%-ot említ, utóbbi esetében a vallás az esetek egy részében kisebb szereppel bírt más tényezők mellett). A diktatúrák sem feltétlenül kötődnek a vallásokhoz: példának a sztálinizmust említi. Az sem igaz ugyanakkor, hogy a vallásnak semmi köze nem lenne a terrorizmushoz, és a vallások csak a békét keresnék: ha a másvallásúakat megbélyegzik, kiátkozzák, a vallás nevében megölik, az egyértelműen köthető hozzájuk. A keresztényeket, zsidókat és

muszlimokat általában jellemzi valamifajta elfogultság a csoportjukkal szemben: magukat mindegyik csoport békésnek mondja, míg a másik vallás követőit nem, vagy nem feltétlenül.

PATOLOGIKUS DUALIZMUS: A VILÁG SZÉTESESE JÓKRA ÉS MENTHETETLENÜL GONOSZOKRA

Sacks érvelésében a vallások közötti konfliktusokat a dualizmus gondolata erősítheti fel. A dualizmus szerint két erő küzd a világban: egy jó erő és a sötétség (gonoszság) erői. Ezen erők nagyjából egyenlő hatalommal bírnak, és a világban fellelhető gonosz nem Istennek köszönhető, hanem más a forrása. E nézet jelenik meg például a zsidókhoz kötődő kumráni esszénus szekta tekeréseiben (magukat a Fény gyermekeinek tartották, szemben a sötétség erőivel, a kívülállókkal), illetve egy hasonló leletben, az egyiptomi (keresztény) Nag Hammadiban talált iratokban is. Mindkettő a dualizmusra utaló apokrif iratokat is tartalmaz, melyek nem véletlenül nem kerültek be a vallások „elismert” hivatalos iratai közé: a kereszténység és a zsidóság is elutasította a világ végletes kétpólusúvá szakadását. A dualizmus könnyen veszélyessé válhat, még ha a fenti szekták alapvetően békések is voltak. Ha ugyanis felerősödik, a csoport–külvilág-határ egyre erősebb lesz, patológikussá válik: megjelenik az ellenfél dehumanizálása, emberi mivoltának megvonása (a szélsőjobb oldali csoportok egyébként ezt használják ki). Ezt lehet ötvözni a csoport önsajnálataival, mely esetben valaki a saját csoportját áldozatnak tartja, és a külső csoportokat, vagy azok egy részét nem tarja emberi lényeknek. E nézetrendszer szemben áll a klasszikus zsidó gondolkodásmóddal, mely külső csapások esetén tipikusan saját magában kereste a hibát, egyfajta önértékelést tartott. Megjelenik ugyanakkor számos radikális muszlim vallási vezető és politikus beszédében, melyben (Hitlerhez hasonlóan) a zsidókat okolják a világban zajló negatív folyamatokért. René Girard 1972-es könyvében, mely az *Erőszak és szakralitás* (*Violence and the Sacred*) nevet viselte, azt írja, a belső feszültségekkel terhelt társadalmakban sokszor kell egy bűnbak: különben a társadalmak szétrobbannának a feszültségtől, vagy végeláthatatlan bosszúállásba sülyednének. Montague és Capulet háborúját csak egy külső áldozat törheti meg, akin a felek kiélhetik az erőszakot. Enélkül a közösség megsemmisülne, magát élné fel az erőszak következtében. A zsidók a patológikus dualizmusnak köszönhetően, pontosan ebből kiindulva a történelem során sokszor az

áldozati bárány szerepet viselték. Ugyanakkor a hasonló áldozati bárány megölése nem oldja fel azt a tényt, hogy az adott társadalom mennyire deformálódik azon vezetőktől, akik e gyűlöletet kihasználják. Sacks provokatív mondata szerint például az antiszemitizmus valódi áldozatai a társadalom tagjai, ugyanis gyűlöletre nem lehet szabadságot építeni, és a gyűlölet kiélése nem akadályozza meg annak továbbterjedését, csak ideiglenesen elodázza (mondhatni, lakmuszpapírként működik). A gyűlölet feloldására sokkal inkább megoldás a jövőbe tekintés: e téren azon holokauszt-túlélők példáját hozza, akik (akár évtizedes hallgatás után) elkezdtek tanítani az embereket arra, hogyan éljenek együtt másokkal, milyen értékeket képviseljenek, ahelyett, hogy a múlt fogságba ejtette volna őket.

VALLÁSOSSÁG MINT TESTVÉRHARC

A munka számomra legérdekesebb része ezután következik. Sacks azt állítja, a vallások közötti rivalizálás nem más, mint testvérharc. Testvérek közötti konfliktusról Freud is írt: utóbbi az idősebb és fiatalabb testvér konfliktusát elemezte, melyben az idősebb elveszi a fiatalabb játékát, aki ezért ellencsapásokat mér rá. A szülőhöz való viszony hasonlítható a vallások Istenhez való viszonyára: mindhárom monoteista vallás hisz abban, hogy az ő szövetsége Istennel különleges, sőt, az ő szövetsége a valódi szövetség. A monoteista vallások mind szeretnék, ha ők állnának Istenhez a legközelebb (Isten képmásaivá válnának), és féltékenyek egymásra. Olyasmi ez, mint Káin és Ábel kapcsolata: Káin szerint Isten jobban szerette Ábel áldozatát, ezért megölte a fivérét. Az Istenhez való kizárólagos ragaszkodás az összes monoteista vallásban megvan: Szent Pál kereszténysége is erre irányult, a „rég” vallás hívői szerint elveszítették magukat Isten számára. Muszlim vallási vezetők szerint ráadásul a korábbi vallások meghamisították a Bibliát, hogy elfedjék a fontosságukat.

A főrabbi ezután áttekinti a rivalizálásra vonatkozó legfontosabb bibliai szöveghelyeket. Kezdi Hágár és Ismáel történetével, ahol, hiába a narratíva, a pusztába elzavart Hágárral és Ismáellel szimpatizálunk. Idézi a midrást (Biblia-magyarázatot), mely szerint Izsák és Ismáel együtt temették el Ábrahámot, szemben azzal, amit a Biblia alapján gondolnánk: a felszínen testvérharcról volt szó, valójában pont, hogy az ellenkezőjét kellene megtanulni a szövegből: Izsák születése nem helyettesítette Ismáelt. Ábrahám nem áldotta meg Izsákot Ismáel helyett. Jákob és Ézsau története is érdekes: Ézsau

elől Jákob trükkkel-csalással szerzi meg atyja elsőszülötti áldását. Izsák Jákobnak ekkor olyan áldást mondott, melyben más népek, illetve a testvére felletti hatalmat és gazdagságot kívánt neki. A család kiderülését követően, menekülése előtt apja újra megáldotta Jákobot, de a második áldás szövege lényegesen eltér az elsőtől: gyermekeket kívánt neki és földet hozzá. Ez volt Jákob igazi áldása, nem az, amit testvére elől akart megszerezni. A történet tanulsága, hogy ugyan Jákob megkapta az áldását, Ézsaut sem utasította vissza az apja: a két testvér másra volt hivatott. Jákob nagy kihívása az, hogy önmaga lehessen. Lea és Ráhel viszonya is érdekes: Jákob csak akkor veheti el Ráhelt, ha előtte elveszi Leát. Lea érzi a szeretet hiányát, és szenved. Végül szintén érdekes József és testvérei története. Józsefet testvérei eladják, majd, mikor a helyzet megváltozik, Egyiptomban ő teszt elé állítja testvéreit: mit fognak tenni, ha fiatalabb testvérüket újra elveszíthetik? Ekkor már jobban ragaszkodnak testvérükhöz: megbánták tettüket, hogy a helyére akartak kerülni, és nem követik el ugyanazt, mint korábban.

A SZEREPCSERE SZÜKSÉGESSÉGE

Az összes történetben felmerül, hogy a harcokat egyetlen módon lehetne megakadályozni: ha a felek szerepet cserélnének, vagy legalábbis megpróbálnák megérteni a másik oldalt. József testvérei hirtelen az áldozat szerepében találták magukat, és ettől mások lettek. Sacks hosszasan elemzi Szegedi Csanád történetét. Számára Csanád átváltozása egy dolgot jelent: hogy valaki egyszer csak megérzi, milyen érzés a gyűlölt ellenség szerepében élni. Ahhoz, hogy meggyógyulhassak a potenciális, mások elleni erőszak bűvöletéből, el kell képzelnem, milyen lehet „másnak” lenni. A hutuknak Ruandában meg kell érezni, milyen érzék tuszinak lenni. A szerbeknek, hogy milyen horvátnak. Az antiszemitának, hogy milyen zsidónak. A zsidó Bibliában több parancs is van, mely ide kapcsolódik. Egyrészt szeretni kell a szomszédot, mint önmagadat. Ez még viszonylag egyszerű, hiszen a szomszéd általában azonos közösségből való. Ám az is parancs, hogy „idegent ne szorongass, hisz ti ismeritek az idegen lelkét, mert idegenek voltatok Egyiptom országában”. (Exod. 23:9) E parancs többször előfordul a Tórában, ám e helyütt lényeges többlet az „ismeritek az idegen lelkét” kitétel. Dávid király egy imájában a zsidó népről így fogalmaz: „Hiszen csak idegenek és jövevények vagyunk előtте, mint amilyenek atyáink is voltak. Napjaink elfogynak a

földön, mint az árnyék, és nincs miben reménykednünk”. (Krónikák I. 29:15 – több verzió is él e szövegről, van, ahol a jövevény és zsellér verziót használják, Sacks verziója az előbb ismertetett formát takarja.) Itt is felmerül tehát, hogy azért ismerjük (el) a másik ember emberségét, mert belehelyezkedünk a szerepébe. Csak ha megpróbálunk a bőrre bújni, érezni, milyen kirekesztettnak lenni, tudunk igazán empatikusak lenni, és tudjuk elismerni a másik emberségét. Sacks egyébként nem említi, de nézetem szerint egy manapság utópisztikusnak tűnő izraeli békének is ez lehetne a záloga.

Ezt követően kitér a bábéli torony történetre. Számára a tanulság nem az, amit gondolnánk. A történet nem a nyelvek keveredését írja le: azt a Biblia már korábbi szakaszaiban ismertette (Genesis 10:5); úgy fogalmaz, hogy hét nemzetre bomlott a világ, mindegyiknek saját nyelve volt. Számára a történet sokkal inkább a Föld első birodalmainak elnyomó praxisát írja le, egyfajta kulturális imperializmust. Így például az Újasszír Birodalomról tudjuk, hogy uralkodója, Assur-bán-apli egy nyelvet akart ráerőszakolni az alattvalóira az általa uralt területeken. Samuel Huntington idézve Sacks állítása itt az, hogy nem lehet és nem is működőképes a világ államait egyfajta ideál alapján működtetni: utóbbi szimpla imperializmus. Az érvelésének alátámasztására érdekes módon a Koránt is használja, mely szerint „bizony, egy férfiből és nőből teremtettünk benneteket, aztán népekké és törzsekké tettük benneteket, hogy megismerhessétek egymást” (Korán 49:13) – nem pedig azért, hogy elnyomhassátok egymást. Ha egy kultúrát, egy vallást kell követnünk, az az Isten által teremtett különbségek elleni támadásnak minősíthető.

A Tóra egy szakasza szerint „ha látod ellenséged szamarát leroskadva terhe alatt, távol legyen tőled, hogy magára hagyjad, segítsd fel vele együtt” (Exod. 23:5 – van, ahol az ellenségedet gyűlölődnék fordítják). E szakaszból a bölcsek (Babilóniai Talmud, Baba Mecia 32b) azt vonták le, hogy ha testvéred és ellenséged is segítségre szorul hasonló helyzetben, előbb az ellenségeden kell segíteni, ugyanis ezáltal megtanulod legyőzni a gyűlöletedet (pontosabban a *jecer harát*, a gonoszra való csábítást). Sacks szerint ebből azt szűrhetjük le, hogy „konfliktus esetén, amennyiben a testvéred és az ellenségednek is a segítségre van szüksége, először az ellenségnek kell segítened”. Ezt követően hivatkozik egy Bibliakommentárra (a Targum Jonathanra), és azt állítja, a teher lerakása nem pusztán fizikai értelemben érdekes: a gyűlölet terhet is le kell vetni. Akik zsidóként muszlimokat mentenek krízishelyzetekben, vagy a muszlim fiú, aki a ter-

rorcselekmények elől mentette a zsidókat a párizsi kóser boltban, pont ezt tette. Krízishelyzetben morális személyiség nem nézi, hogy a másik „egy-e közülünk”, hanem az emberségét látja. Meg kell jegyezzük, Sacks értelmezése e téren vitatható és egészen radikális: áttöri ugyanis a közösség és a külvilág határát. Van ugyanis különbség a héber *szoné* (személyes ellenség) és az *ojév* (közösségi ellenség) között (így a hegyi beszédben, mely egyébként összhangban van a talmudi forrásokkal, „dilige inimicos vestros” és nem „hostes vestros” áll). E források tehát konvencionális értelmezésben arra buzdítanak, hogy bajban győzd le a személyes ellenérzésedet, de nem arra, hogy szeresd a közösséged halálos ellenségeit – Sacks ezt a keretet értelmezi át. A békével ellentétes szövegek, kirekesztő parancsok az összes vallásban megtalálhatóak – a Tóra például számos nép kiirtását írta elő a zsidóknak. Zárójelben jegyzem meg, a zsidó vallás kirekesztő/befogadó, háborúra és népirtásra felhívó, illetve a békét és normalizált viszonyokat célzó ket-tösszegére érdemes elolvasni Robert Eisen *Béke és erőszak a zsidóságban* (*Peace and Violence in Judaism*) című zseniális munkáját. Ebben Eisen szabatosan érvel amellett, hogy a zsidó szövegeket békére, illetve háborúra/népirtásra is fel lehetne használni, interpretációtól függően. Ez Sacks szerint pontosan így működik egyéb vallások esetén is: a kultúra szerepe a „nehéz szövegek” kapcsán meghatározóvá válik: a szövegeket értelmezni kell, enélkül erőszakhoz vezetnek. Ezért lényeges a béke kultúrájának oktatása szerinte, és ezért is veszélyes, hogy az iszlám világ egy részében tömegesen tanítanak fiatalokat gyűlöletre mások ellen (több példát is felhoz). Ha békés jövőt szeretnénk, nem elég fegyveresen beavatkozni bizonyos államokban: fegyverektől még nem lett béke sehol. A béke és tolerancia oktatása és egymás elfogadása elemi fontosságú lenne, és jelenleg pont ezzel ellentétes folyamatok zajlanak a világban.

AZ IDEÁLIS ÁLLAMI BERENDEZKEDÉS MEGTEREMTÉSÉRŐL

A fentiekből Sack számára jól látszik: ha normalizált viszonyokat akarunk a világban, akkor arra egyedül a liberális demokrácia alkalmas. Állítása szerint a széttagolt zsidó közösségeknek, a zsidó vallásnak egyedül ez a berendezkedés felel meg, gyakorlatilag ez a „legzsidóbb” társadalmi berendezkedés: egy liberális demokráciában tiszteletben kell tartani a másik gondolkodásmódját. Plasztikusan írja le, hogy a zsidók hogyan támadtak egymás-

ra a Szentföldről való kiűzetésük előtt: a vereségük oka az volt, hogy (szó szerint) egymást ölték, egymást érték éjszaka a támadások. Korábban már máshol is kifejtette azon véleményét, hogy a vallási fundamentalizmust ő úgy értelmezi, mint annak elfogadását, hogy egy igazságban hisz egy csoport, mindenfajta egyéb értelmezést kizárva, miközben valójában a földi létünk ennek az egy igazságnak a pontos meglátására alkalmatlan. A társadalmak is hasonlóan működnek. Ebből ered az a gondolat is, hogy egyedül a szekuláris állam képes biztosítani a védelmet az egyes felekezeteknek. Az államot a válástól távol kell tartani, a vallásoktól a világi hatalmat el kell venni ahhoz, hogy valódi szerepüket betölthessék. Sacks szerint a jövő nagy kultúrharca (Huntington állításával szemben) nem vallások között zajlik, hiszen a vallásoknak össze kell fogniuk az emberséges viszonyok megteremtése érdekében. Az igazi kultúrharca a vallásokon belül és legfőképp az iszlámon belül zajlik majd. Amilyen szekularizáció lezajlott az egyéb vallásokban, az menthetetlenül végbe kell, hogy menjen a muszlim társadalmakban is. Egy vallás sem adta fel a pozícióit magától: ahhoz, hogy feladja, a széles néptömegek akarata kellett. Ez ugyanakkor szükséges volt egy értelmesebb vallásosság megteremtése érdekében, melyben a politikai és a vallási elem nem keveredik. Szintén idekapcsolódik az a nézete, hogy nem léteznek jobb vagy rosszabb „fajok”. Sacks értelmezésben a „szuperfaj”, mint olyan, a zsidóság alap-gondolatával ellentétes: különböző közösségek léteznek, melyek mind másra hivatottak. A „kiválasztott nép”, mint olyan, nem azért lett kiválasztva, mert jobb másoknál, hanem mert a parancsok megtartása van számára előírva, ráadásul nem „faj”, hanem szövetség. Egy „szuperfaj” bálványimádó módon önmagához imádkozik, a kiválasztott nép viszont Istenhez. Ez pedig más népek Istennel való kapcsolatát nem befolyásolja. Minden ember Isten képmására teremtetett.

Emellett a nyugati világ értékválságát is fontos lenne orvosolni, az ábrahámi morális alapokon. E világ elmerült a fogyasztásban, az értékek pluralizmusa az értékek gyengülését eredményezte, és ezzel összefüggésben nihilista módon nincsen válasza a vallási szélsőségekre. A Nyugat ráadásul jelentős pénzekkel támogatta az iszlám fundamentalizmust, a gyűlölet oktatását: az olajdollárokból tömegesen tudtak iskolákat, egyetemi helyeket alapítani szerte az iszlám világban a vahabita, illetve szalafista eszmék terjesztésére, kiszorítva egyéb, toleránsabb interpretációkat. Százezrével sikerül zsidókat elűzni az arab államokból (850.000 zsidót) megfelelő válasz nélkül, és megjelent egy, a nácihoz nagyban ha-

sonló faji antiszemitizmus ezen államokban. A Közel-Keleten pár évtizeddel ezelőtt a lakosság 20%-a keresztény volt – ma alig pár százalék ez az arány. Más alapokra kellene építeni a társadalminkat, pontosabban a régi alapokat meg kellene erősíteni: az élet szentségére, az emberi méltóságra, az igazságosságra, a szegények támogatására, az idegenek és a szomszéd szeretetére, a másokra való odafigyelésre, a múlt elengedésére. Ezek az Ábrahámot követő vallásainkban (a Könyv vallásaiban) mind azonosak. „Ha tiszteletet vársz el, neked is tisztelned kell a másik embert. Ha toleranciát kérsz, toleránsnak kell lenned. Ha azt akarod, hogy ne támadjanak téged, neked sem szabad másokat támadnod”: ez a kölcsönös altruizmus lényege, szemben

a gonosz altruizmussal. Szabad államot nem lehet gyűlöletre építeni.

A kötetben jól látható: Sacks leegyszerűsít sok kérdést, amin igen sokat lehetne vitázni, mind társadalmi, mind vallásjogi oldalról. A kötet ugyanakkor (tekintve, hogy napjaink zsidó világának egyik legjelentősebb és legbefolyásosabb gondolkodójáról van szó) vélhetően érdekes lehet bárkinek, felekezettől függetlenül. Végső megállapításával pedig igen nehéz nem egyetérteni: a „gyűlölet nem mentett meg még egy lelket sem” – „közös emberségünk megelőzi a vallási különbségeinket”. A béke mint közös cél elérése érdekében keresztényeknek, zsidóknak, muszlimoknak együtt kell munkálkodniuk.

Hárs György Péter

Propolisz

*házmesterünk kuttyája az
eblakunk alatt
küürítette léte kétes tartalmait
bocsánat nem házmester
közös képviselő de
mindegy is ez ma itt az
ablak konyhaablak
tebát főzésre van
berendezve mögött minden és
jómagam és én naponta
nézem és én naponta látom
hogyan nem tűnik a bűnjel
semmi szeméttárgy
viszont először barna később
lett feketévé kicsiny
kupacnyi halma izgatóbb mint
a tv tudom hogy majd tavaszra
fehérbe váltja át
menyasszonyként kecskére
siralmas önmagát napok
múlását méri heteként
hónapét porhintő jelként
minden reggel síkolt papírt
vagy zacskót vagy mit tudom
már de nincsen semmi más
mint szemek mögött egy
vak színváltozás.*